

A temesmegyei kivándorlás.

Írta: LENDVAI MIKLÓS.

Bizonyára hallottak önök arról a fiatal birtokosról, aki Hohenheimből hazakerülve, az iskolában magába szítt tudomány kimutatása kedvéért helytelenítette, hogy birtokán a takarmány-növényeket fajuk szerint elkülönítve rakják boglyákba. Kiadta a rendeletet: »együvé kell rakni mindenféle takarmányt; majd kiválasztja mindegyik állat magának azt a növényt, amelyik neki legjobban ízlik«.

Bocsánat a hasonlatért, de kereken és magyarán ki kell mondanom, hogy ha jól átnézzük azt a tenger-sok röpiratot, ami Magyarországon a kivándorlás kérdéséről az utolsó évtizedben megjelent, s ha figyelmesen elolvassuk a különböző kivándorlási kongresszusokon és szakértekezleteken tartott beszédeket, azok legtöbbször ilyen mindenféle szellemi növényzetből összehordott boglyáknak látjuk. Megvádolják bennök a magyar közigazgatást, hogy nem törődik a néppel és durván bánik vele; ezzel aztán kimerítik is a »nemzeti« szempontokat, mert egyebekben külföldi kaptafára követelnek reformokat a gazdasági, politikai és társadalmi életben, amely reformok szerintök hivatva vannak arra, hogy visszatartsák a népet a kivándorlástól. Természetesen a gyógymódok között ott van az is, hogy a hatalom rögzítse és állítsa meg a kivándorlást, összehordanak mindent, derűre-borura követve GOETHE mondását: »Wer vieles bringt, wird Manchem etwas bringen«. A sokból válaszsza mindenik azt, ami neki legjobban ízlik...

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület foglalkozott elsőnek igazán nemzeti szempontokból a kivándorlással, melynek

szakadatlan és legújában ismét hatalmassá lett folyamata elyengíti a magyar társadalmat, mert elvonja tőlünk azt a nemzeti erőt, amely nélkül fejlődni és erősödni sem anyagilag, sem erkölcsileg képesek nem leszünk. A m. évi január hó 26. és 27. napjain tartott szakértekezletén és az abból kifolyólag kidolgozott emlékiratában rámutatott arra, hogy a kivándorlással szemben minden erőszakosság mellőzendő és a kivándorlóknak egyéni szabadságukból folyó szabad költözködési joga tiszteletben tartandó. A kivándorlási ügy állami kezelése tehát szintén nem lehet más, mint első sorban közigazgatási, azután pedig prophylacticus természetű. De ezen a kereten belül bő alkalom nyílik úgy a törvényhozás és kormányzat, valamint a társadalom oly törekvései számára, melyeknek célja, a kivándorlás fő- és mellékes okainak megszüntetése vagy enyhítése által, méreteinek lehető csökkentése.

Nyomatékosan hangsúlyozta a Magyar Társadalomtudományi Egyesület említett emlékiratában, hogy a teendők közt a legelső helyet nemcsak a baj lényegének, hanem mindenféle alkatrészeinek és ezek összetételének alapos megismerésére való törhetlen törekvés foglalja el. E tanulmányt nem általánosságban vagy csupán nagy területeken, hanem megyenként, sőt községenként kell megtenni.

Ennek a megszívlelésre méltó tanácsnak az eredménye ez a szerény kísérlet, melyet a temesmegyei kivándorlásról írtam, igyekezve azt a beszerzett hivatalos és magánadatok gondos feldolgozásával, s a történelmi, közgazdasági, néprajzi és társadalmi mozgalmak búvárlatával megvilágítani, hogy azután azok, akik hivatta vannak a vármegyei közügyek intézésére, könnyebben megtalálhassák a módját, miként lehetne a veszendőbe menő nemzeti munkaerőket hasznosítani, ezeket az immár a nemzetközi fogalom értékévé vált munkaerőket idehaza tartani.

A vármegye népe.

A honfoglalástól LOSONCZY ISTVÁN temesi gróf hős haláláig és a Délvidék kulcsának, Temesvárnak török kézre jutásáig, 1552-ig – vagyis hatodfélszázadon át – majdnem állandóan

a hadak útja és így vándor népek tanyája volt Temes vármegye; török rabiga alá jutva, az maradt további 164 eszten-deig. Mikor aztán 1716-ban a török kivonult innen, az inségnek és a nyomorúságnak volt hazája a Délvidék. Hatszázhatvanhárom falu állt üresen. Úttalan, laktalan mocsár volt különösen Temes vármegye.

A vármegye akkor 63 éven keresztül állott katonai, majd polgári abszolút kormányzás alatt és valóságos találkozó helye lett a költöző különböző népeknek. A magyarelles kormányrendszer ugyanis nagy költséggel és jelentékeny tömegekben telepített ide német, román, szerb, bolgár, tót, sokác, spanyol, francia gyarmatosokat, csak – magyarokat nem. Veszedelmesnek tartották az osztrák politikára, ha a határszélre magyarok kerültek volna. 1735 körül az jött divatba Ausztriában, hogy miként az oroszoknál Szibériába, az osztrák birodalom salakját és söpredékét – gonosztevő férfiakat és könnyelmű nőket – ide deportálták, hogy itt elpusztuljon vagy megjavuljon. Ugyancsak sok dolga volt a vármegye urainak, midőn 1779-ben visszaállították Temes vármegyét, hogy magyarok telepítésével ellensúlyozzák az ellenséges kormányzat bűneit.

Temes vármegye fajnépe ezek szerint jövevény nép, mely alig százötven éven belül, különböző viszonyok közt telepedett meg a török világ után. Innen van aztán, hogy nyelv-szigetek kelnek, tűnnek el a vármegyében, a szerint, ahogy változik bennük a fajnépesség. E hullámozásban csak lassan épül, alakul ki a majdani állandó lakosság.

Hogy minő nagy a hullámozás a vármegye minden részén, kitűnik abból, hogy csak a legutolsó félszáz esztendő alatt 16 román, 7 szerb és 1 tót község változtatott fajnépességet. Az egykori román községek közül megmagyarosodtak: Medves, Gáttája és Dezsánfalva; szerb többséget kaptak: Nagyfalva, Lukarecz, Temeskirályfalva, Kincstárszentgyörgy, Sztancsófalva. A svábok szállták meg túlsúlylyal, Demesságot, Buziásfürdőt, Csákovát, Birdát, Perkoszovát, Baraczházát, Hodonyt. A szerb helységek közül Denta, Zárdaszentgyörgy, Krogáj, Kalácsa eloláhosodtak; Szentandrás, Vojtek, Varjas németté lettek, elnémete edett a tót Sztamora is.

Az intelligens osztályban még sokkal nagyobb a hullámozás, mint az egyszerű földmívelő néposztály körében. Jellemző

tünet erre nézve, hogy a vármegye tisztviselői közül – ellentétben más vármegyékkel, hol alig találni jövevényt a tisztikarban – alig tíz százalék temesmegyei vagy temesvári születésű, azokat pedig ujjon lehetne megszámlálni, akiknek az atyjuk is temesmegyei születésű és illetőségű volt. Így vagyunk a birtokososztálylyal is. Alig van tíz olyan család, mely több mint száz év óta bír valamely nemesi birtokot vármegyénkben.

Száz évvel Temes vármegyének az anyaországához való visszacsatolása után, 1880-ban – az akkori népszámlálás adatai szerint – lakott a vármegyében 168.581 férfi és 171.441 nő, összesen 340.022 lélek. Ezek közül születése szerint helybeli volt 262.052, megyebeli 41.201; illetősége szerint helybeli 321.894, megyebeli 9.334 lélek. Vagyis ezer lélek közül születésére nézve helybeli (községbeli) volt 770, megyebeli 121, más megyebeli és külföldi 109; illetőségére nézve helybeli volt 946, megyebeli 27. Más szóval: a helybeli illetőségűek közül 770 születésre is helybeli, 94 váltotta fel új illetőségi helyével egykori szülőhelyét és 82 volt más földön született jövevény.

Kedvezőtlenebbekké válnak e számadatok, ha figyelembe vesszük, hogy a polgárosított volt katonai határőrvidéket csak néhány évvel ezelőtt csatolták a vármegyéhez és az ott összeirt 58.272 lakos – az akkor még fennállott házközösségek révén – kevés kivétellel mind helybeli születésű és illetőségű volt. Magában a régi vármegyében tehát jóval a kimutatottnál kevesebb lehetett azok száma, akiket az élet viszontagságai nem ragadtak el a szülőföldjüktől, akikben nagyobb volt a conservatív erő, mint a költözködési hajlam, a lenem küzdhető vágy jobb állapotok felé.

Már ezekből is látható, hogy a temesmegyei népmozgalmak lényegesen eltérők más vármegyék népmozgalmaitól.

A kivándorlás kezdete.

A tömegesebb kivándorlás a múlt század hetvenes éveiben kezdődött Temes vármegyében. A rossz termések, az árvizek pusztításai és az ezek folytán beállott inség miatt a mezőgazdasági munkások helyben keresetet nem találván,

részint más megyékbe, részint a szomszédos Balkán-államokba és az osztrák tartományokba szorultak munkakeresés végett. Nincsenek statisztikai adataink erről a kivándorlásról, de kétségtelen, hogy nem volt jelentéktelen, ami kitűnik abból, hogy a vármegye népessége 1869-től 1881-ig 359.009 lélekről 341.013 lélekre szállott le, vagyis majdnem 18.000 lélekkal apadt. Bizonyos azonban az is, hogy a lélekszám apadásában nem kis része lehetett a járványos betegségeknek, főképp pedig az 1872-73-iki kolerajárványnak, mely rettenően sok áldozatot szedett Temesben.

A nyolczvanas években a phylloxera pusztításai arra kényszerítették a fehértemplomi városi szőlőbirtokosokat és szőlőmunkásokat, hogy megélhetés és jobb munka szerzése céljából kivándoroljanak az északamerikai Egyesült-Államokba. Ez a kivándorlás a város lélekszámát 1880-tól 1890-ig 9.845-ről 9.041-re apasztotta.'

A nyolczvanas évek végén és a kilenczvenes évek elején számos bolgár és szerb család vándorolt ki Bulgáriába és Szerbiába. A bolgár kormány ugyanis a keletruméliai határon, a szerb kormány pedig Nis környékén új telepeket szervezett és csábító ígéretekkel csalogatta oda a délvidéki bolgár és szerb kiscgazdákat. Szerbiába különösen a volt határőrvidék területéről vándorolt át néhány száz szerb család, Bulgáriába pedig Vingárról vándoroltak ki sokan.

Tekintélyes számban vándoroltak ki ezeken kívül cselédek és kisiparosok Romániába és Szerbiába, ahol magasabb értelmiségők révén, az ottani lakossággal szemben könnyebben fölvehettek a versenyt s többnyire jó munkabéreket élvezve, kis vagyonkához jutottak, melylyel aztán visszatértek illetőségi helyükre.

Érdekes és jellemző tünet, hogy az amerikai kivándorlás folyamata – Fehértemplom r. t. várostól eltekintve, hol a kényszer vitte reá a tönkrement szőlőbirtokosokat a kivándorlásra – vármegyénkből legelőször két kincstári telepről, József falva és Gizellafalva községekből indult ki, honnan már a kilenczvenes évek legelején a telepések tömegesen vándoroltak ki Amerikába. Alig hat-hét évvel ezelőtt létesítették ezt a két kincstári telepet. Gizellafalvára 2.546 kat. holdnyi területen 1.400, Józseffalvára 4.071 kat. holdnyi területen

1.300 német ajkú lakosságot telepítettek a román nyelvsziget kellő közepére. Hogy félkézrel csinálták meg mind a két telepítvényt, hogy a törlesztési terhek súlyosan nehezedtek a telepesek vállaira, kitűnik abból, hogy a lakosság csakhamar tömegesen kezdett kivándorolni, mert a kiosztott kevés föld nem hozta meg még azt a jövedelmet sem, amiből a telepváltságot pontosan törleszthették volna. E két telepes községből még most is folytonos és igen jelentékeny a kivándorlás Amerikába. A lakosság huszonöt százaléka majdnem állandóan hullámszik ki- és visszafelé. Az utolsó öt év alatt (1904-1908.) Gizellafalváról 336, Józseffalváról 266 ember vándorolt ki Amerikába; visszatért az előbbi községbe 60, az utóbbiba 47.

Ugyancsak kincstári telepes községből a csángó lakossággal bíró Székelykevérről indult meg csakhamar a kivándorlás, részint a kiosztott föld csekélyisége, részint a Duna árja által okozott károk és elemi csapások miatt. Német-Szentmihály kincstári telepes községből is nagyobb számmal kezdtek kivándorolni a nyomasztó terhek miatt és mivel Amerikában igen jól érvényesült a távozó munkaejeje, a kivándorlás állandó maradt. Ezen 1.453 lakossal bíró községből az utolsó öt év alatt (1904-1908.) 400 ember vándorolt ki és 174 tért vissza.

Részint a kivándorlás, részint a falusi népnek Temesvár szab. kir. város területére való költözése okozta, hogy a vármegye népessége 1890 és 1900 közt nem szaporodott oly mértékben, mint amennyire a születések és halálozások alapján számítani lehetett volna; a tényleges népszaporodás a kiszámítottnál 6.978 lélekkel kisebb volt.

A Délvidékről egyre növekvő kivándorlás arra indította a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségét, hogy Temesvárott 1902. évi augusztus hó 10. és 11-én kivándorlási congressust rendezett a délvidéki (temes-, torontál-, krassó-Szörény-, arad-, bácsbodrogmegyei) gazdasági egyesületek, temesvári, szegedi és aradi kereskedelmi és iparkamarák, a délvidéki közigazgatási hatóságok és közművelődési egyesületek közreműködésével. A congressus célja az volt, hogy a kivándorlás okai és azok orvoslási módjai megvitattassanak és megállapíttassanak.

A congressus a kivándorlási mozgalmat első sorban gazdasági okokra vezette vissza és megállapította, »hogy a kivándorlási mozgalom nem más, mint legerősebb fokú nyilvánulása azon általános és mindinkább fokozódó gazdasági válságnak, mely a Délvidéket évek óta sújtja. A kivándorlási mozgalom főismérve a munkanélküliség, a keresethiány se népmozgalom tulajdonképp nem más, mint az előbb kisbirtokban és egyéb foglalkozási ágakban lekötött, de a gazdasági válság folytán váratlan mértékben felszabadult munkaerőnek természetes folyása, melyet az ügynökök izgatása tulajdonképpen nem idéz elő, csak fokoz és elmérgesít, mert már termékeny talajra talál működésük. Az előbb lekötött munkaerőnek ezen nagymérvű felszabadulását, a sok ezer kisbirtokosnak zsellérré, napszámossá való átalakulását a nagyfokú gazdasági válság idézte elő. Ezen válságot a múlt évtizedek alatt helyes gazdasági politikával enyhíteni lehetett volna, mint azt a pár év óta történt üdvös kormányintézkedések és a gazdatársadalmi szervezkedés terén történt kísérletezések igazolják.«

Merőben téves volt a diagnózis; nem csoda, hogy az alkalmazni kívánt gyógyszerek nem válltak be. Jelszóvá lett, amit a congressuson hangoztattak: »védelmet a kis gazdasági alanyak az erősebb túlkapásaival szemben«, egyre-másra megalakították – különösen a németajkú lakossággal bíró községekben – a gazdaköröket és hitelszövetkezeteket, és mit láttunk? Azt, hogy a kedvező gazdasági évek és a terményárak jelentékeny emelkedése dacára, éppen ezekből a községekből vándoroltak ki a legtöbben a congressus után. Láttuk, hogy például Szakáiházáról 1, hol a legutóbbi tizeztendő alatt egyetlen kispazda sem lett zsellérré vagy napszámossá, 1904-től 1908-ig nem kevesebben, mint 860-an vándoroltak ki Amerikába, Temesgyarmatáról meg 547-en s Hidegkútról is elég tekintélyes számban mentek ki a kispazdák, pedig az ottani takarékpénztár annyi betéttel rendelkezik és a hitelkeresés oly csekély, hogy kénytelen pénzfeleslegét aradi és temesvári pénzügyintézetekben elhelyezni. Viszont látjuk, hogy például Kizdiáról, hol tíz esztendő alatt 37 kispazda ment tönkre, csupán egy ember vándorolt ki, pedig ott nincs sem gazdakör, sem hitelszövetkezet; Allioson 175 kispazda lett napszámossá vagy zsellérré és a kivándorlás onnan mégis mérsékeltebb volt.

Nem akarom kicsinyleni a gazdakörök és hitelszövetkezetek hivatását. E példákkal csupán rávilágítani kívánok arra, mennyire igaza van a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek, midőn hangsúlyozza, hogy nem általánosságban, nagy területeken, hanem megyénként, községről községre kell tanulmányozni a kivándorlás okát és keresni az orvoslás módjait, hogy mélyebben szántva, behatolhassunk annak mindenféle alkatrészébe és ezek összetételeibe.

A közigazgatás és a kivándorlás.

Bár kezdetben egyáltalán nem mutatkozott veszedelmesnek a kivándorlás, közigazgatásunk elejétől fogva éber figyelemmel kísérte és igyekezett azt megakadályozni. Előbb a jóakaró rábeszélés eszközeivel törekedett hatni a népre, majd üldözni kezdte a kivándorlásra csábító ügynököket és megnehezítette az útlevelek kiadását; utóbb rájött arra, hogy a kivándorlási lázt, izoláltan, egymagában, éppen úgy nem gyógyíthatja meg, amint nem lehet például a tifuzsos betegnek lázát meggyógyítani és kereste, kutatta az okokat, melyek a lázt előidézik. A vármegye közönsége és közigazgatási bizottsága ismételten felhívta a bajra a kormány figyelmét, orvosszereket ajánlva és országos intézkedéseket kérve.

A kilenczvenes évek eleje óta vármegyéink alispánjai a törvényhatósági bizottsághoz tett évi és félévi jelentéseikben mindig megemlékeztek a kivándorlásról és annak fontosabb mozzanatairól, a vármegye közönsége pedig többnyire behatóan foglalkozott a jelentések idevágó részeivel.

Közigazgatásunk a kivándorlással szemben minden irányban teljesítette kötelességét. Arról nem tehet, hogy a maga szerény eszközeivel nem állhatta útját a hatalmas áradatnak, mely különben is elsöpört volna útjából minden gátat; arról pedig még kevésbé tehet, hogy a kormányintézkedések a legellentétebb szélsőségek közt mozogtak: addig, míg csekély volt a kivándorlás, irgalmatlanul üldözték a kivándorlási ügynököket, megszigorították az útlevelek kiadását, visszatoloncolták a határról az embereket, elkobozták a kivándorlók pénzét; mikor aztán százezrével vándorolt ki a nép, meg-

könnyítették az útlevel-kényszert, külön kivándorlási irodákat szerveztek, és hogy a lehető legkönnyebben hozzájuthasson mindenki a kedvezményezett fiemei útírányhoz, ezeket a kivándorlási irodákat a gazdaszervezetek mellé adták.

A kivándorlás statisztikája.

A központi statisztikai hivatal által a kivándorlásra vonatkozólag közzétett adatokból, melyeket itt helyszűke miatt nem akarok ismételni, kitűnik, hogy sokkal többen váltottak külföldre útlevelet, mint a hányan tényleg kivándoroltak. 1900-1906-ban összesen 19.157 útlevelet adtak ki, mintegy 24.000 utazásra jogosult részére; tényleg azonban 15.843 személy vándorolt ki, köztük 14.525 Amerikába.

Esik tehát ezer lélekre átlag 38 kivándorló, vagyis 10-zel több az országos átlagnál.

A kivándoroltaknak több mint egyharmada nő volt (10.158 férfi és 5.785 nő), ami veszedelmes tünetnek látszik, mert rendszerint úgy szokott lenni, hogy ha egész családok vándorolnak ki, a kivándorlókat nem fűzvéen többé családi kötelék a honi földhöz, ritkán térnek vissza, másrészt a kivándorló nők a külföldön való családalapítást és ezzel a végleges megtelepedést is elősegítik. De mint a temesvármegyei kivándorlás általában, úgy különösen a nők kivándorlása is egészen sajátos jellegű. Tőlünk ugyanis a nők többnyire cselédeknek vagy szakácsnőknek állnak be Amerikában, hol kis vagyont szerevve, rendszerint hazatérnek, hogy aztán itthon családot alapítsanak. Vagy az élelmes sváb kiviszi magával a feleségét és az édesanyját; a férj és az asszony munkába állanak valamely gyárban, s mialatt mindaketten szép munkabért keresnek, az anyjuk rendben tartja a lakást és főz számukra; sőt esetleg mások számára is. (A sváb jól tudja, hogy a cseléd-tartást nem győzné és a vendéglőből való étkezés nagyon drága odaát Amerikában.) Ha aztán jól megszédte magát, ő is haza igyekszik egész családjával.

Vármegyénkben 1900-tól 1906-ig tízezer lélekre esett természetes szaporodás 581 lélek, kivándorlás 388, a többlet tehát 193 lélek. A kivándorlás főéveiben: 1905-ben, a minus 88,

1906-ban pedig 57 volt tízezer lélek után; a többletet tehát az előző évek eredményezték.

A 15.843 kivándorló közül magyar volt 637, német 11.542, 51 oláh, 117 szerb, 2.024, 995 egyéb anyanyelvű, 528. E szerint a kivándorlók 72.8 százaléka német, 12.8 százaléka román, 6.2 százaléka szerb, 4 százaléka magyar, 0.7 százaléka tót volt. Viszonyítva a vármegyében lakó egyes nemzetiségek lélekszámához, esik átlag ezer németre 83 kivándorló, ezer magyarra 17, ezer tóra 49, ezer románra 12, ezer szerbre 18 kivándorló.

A visszavándorlásokra vonatkozólag a központi m. kir. statisztikai hivatal csupán az 1905. és 1906. évekről tett közzé az adatokat. Visszavándorolt Temes vármegyébe: 1905-ben 207 férfi és 51 nő, összesen 258; 1906-ban 564 férfi és 133 nő, összesen 697. A visszavándoroltak közül Amerikából jött 1905-ben 230, 1906-ban 627 ember. A visszavándorlók 61 százaléka német, 20 százaléka román, 6.9 százaléka szerb, 27 százaléka magyar volt; a tótok közül csupán 2 tért vissza.

FERENCZY SÁNDOR alispán ur szíves volt beszerezni a községi előljárási adatoktól és rendelkezéseimre bocsátani az utolsó öt esztendőre (1904-1908) vonatkozó kivándorlási és visszavándorlási adatokat. Ezek az adatok az 1904., 1905. és 1906. évek tekintetében némileg eltérnek a központi m. kir. statisztikai hivatal adataitól, az 1907. és 1908. évek tekintetében pedig egészen újak, eddig ismeretlenek.

Kitűnik belőlük, hogy az utolsó öt esztendőben összesen 20758 ember, vagyis a lakosság 4.1%-a vándorolt ki a vármegyéből, visszatért 5.629, tehát a kivándorlóknak 27%-a. A kivándorlók 95%-a Amerikába ment.

A kivándorlók száma az 1907. évig fokozatosan emelkedett a következőképpen:

1904.	évben	kivándorolt	2.037
1905.	»	» 4.664
1906.	»	» 4.954.
1907.	»	» 7.624

1908. évben hirtelen megcsappant a kivándorlás. Ez évben már csak 1.479 vándorolt ki. Ellenben a visszavándorlás jelentékenyen emelkedett: 2.090 ember tért haza, vagyis 611-el több, mint ahány kivándorolt.

Szám szerint legnagyobb volt a jelzett öt esztendő ciklus alatt a kivándorlás a központi járásból, honnan nem kevesebb, mint 5.409 ember vándorolt ki. Viszonyítva a járás lakosságának a számához, kivándorolt annak 14%-a, vagyis ezer közül 140 ember. Visszatért 1.517, vagyis a kivándoroltak 28 százaléka.

A szomorú statisztikában a központi járást követi a vingai járás, honnan 4.122 ember (11%) vándorolt ki és 1.004 tért vissza.

A harmadik a rangsorban az újaradi járás, honnan 3.229 hagyta el hazáját és 981 tért oda vissza.

E három járásból jóval több (12.760) vándorolt ki, mint a vármegye többi nyolcz járásából – Fehértemplom várost is hozzászámítva – együttvéve (7.998). Pedig e három járás területén vannak a vármegye legjobb termőföldjei és a lakosság is aránylag itt a legmódosabb.

A jórészt hegyes-völgyes lippai járásból csupán 794 s az ugyanilyen verseczi járásból 880 lélek vándorolt ki.

Elég tekintélyes volt még a kivándorlás a rékási járásból (1.583), azután a csákováiból (1.318) és a dettaiból (1.045). A buziási járásból 867-en vándoroltak ki.

Igen csekély volt a kivándorlás a fehértemplomi (868) és a kubini (365) járásból.

Említésre méltó különben, hogy míg a többi járásokban a visszavándorlók százaléka 20-28 közt váltakozik, a kubini járásban e százalék 41-re emelkedik, a fehértemplomiban pedig 34-re.

Fehértemplom r. t. városból 278 ember vándorolt ki.

Külföldi útlevél kiadatott az 1907. évben 11.385 (Amerikába 10.481), 1908-ban 2.772 (Amerikába 1.912), tehát tényleg sokkal kevesebben vándoroltak ki, mint ahányan útlevelet váltottak. (1907. évben 3.761 e', 1908-ban 1.293-al kevesebben). Az idén február hó 24-ig 1.497-en kértek és 1.201-en kaptak külföldi útlevelet, ami a kivándorlási láz visszatérésére enged következtetni.

Lássuk már most, miként jelentkezett a kivándorlási mozgalom az egyes községekben. Csupán azt a 17 községet óhajtom ismertetni, ahonnan legtöbben mentek ki az újvilágba.

Az első ezek sorában Szakái ház a. Lakóinak száma 4.134; többnyire derék; munkás sváb nép. Innen 1904-től 1908-ig kivándorolt Amerikába 860, máshova 10, összesen 870 ember, vagyis a lakosságnak... igen tekintélyes tömege: 21 százaléka. Hazatért 196 ember. A kivándorlás 1902-ben indult meg. Mivel a községben nem lehet kapni földet 1-4 holdas parcellákban, a szép keresménnyel hazatérők a szomszédos községekben vásárolnak földeket. A tömeges kivándorlás folytán érezhetővé vált a munkaerő hiánya s a gazdák úgy segítettek magukon, hogy gazdasági gépeket szereztek be.

Kisbecskéről (3.738 lakos) 549-en vándoroltak ki Amerikába és 35-en máshová. Visszatértek 61-en. Az itteni kivándorlók legnagyobbbrészt szegény emberek, akik a magas földárak miatt még bérbé sem kaptak földeket. A hazatérők házat és földet vásárolnak, melyeknek ára rohamosan emelkedik a községben.

Orczyfalváról (2.652 lakos) 557-en vándoroltak ki, mindannyian Amerikába. Hazajött 54. A kivándorlás itt 1903-ban indult meg. A hazatérők ingatlanokat vásárolnak.

Szentandrásról (3.010 lakos) 550-en vándoroltak ki és 78-an tértek haza. A hazatérők ingatlanokat vásárolnak, fölverve azok árát.

Temesgyarmatháról (5.321 lélek) 547-en mentek ki Amerikába, hogy megszerezzék a szőlők felújításához szükséges pénzt. A hazatérők birtokvásárlásai folytán a földek értéke rohamosan emelkedik. Egy telek föld ára tizenöt év előtt 14.000 korona volt, ma 30 000 korona. Egy hold szőlőkert ára tíz év előtt 200-300 korona volt, ma 1.000-1.600 korona.

Vingáról (4.757 lélek) 524-en, Székesutról (Munárral együtt) 520-an vándoroltak ki. Érdekes, hogy míg a sváb községekben a kivándoroltaknak legfeljebb 20-25 százaléka, tért haza, a székesuti románok 90 százaléka és a vingai bolgárok 40 százaléka jött vissza. Ez arra vezethető vissza, hogy a svábok nem elégszenek meg kisebb vagyon szerzésével és künnmaradnak, míg kellően megszedik magukat, míg a román, bolgár és szerb kivándorlók már kisebb pénzszerzés vagy az első csalódás után hazasietnek.

V ar j a s r ó l 518-an vándoroltak ki.

Viszonylag legnagyobb volt a kivándorlás Merczyfalváról. Ebből az 1.837 lakossal bíró községből 1901-től 1903-ig 436-an, 1904-től 1908-ig 459-en vándoroltak ki, többnyire Amerikába; tehát majdnem a lakosságnak a fele. A község még sincs elnéptelenedve, mert közbe-közbe visszatérnek a lakosok és mások mennek a visszatértek helyébe, hogy odaát mentől több pénzt szerezzenek és azon idehaza ingatlanokat vásároljanak.

Fönlakról 461, Demesságról 454, Újbessenyőről 434, Németszentpéterről 429 vándorok ki. Újbessenyőn házat vagy szőlőt vásárolnak a visszatérők, a német-szentpéteriek takarékpénztárakban helyezik el Amerikában szerzett pénzeiket.

Mehaláról 399, Németszentmihályról 400, Lieblingről 241, Temesrékásról 378 ember vándorolt ki. Mint már említettem, a német-szentmihályiak a szomszédos Románszentmihályon vásárolnak földeket és ott fölverik azok árát. A rékásiak egyelőre csak adósságokat törlesztenek.

E 17 község közül a községi pótdó legmagasabb volt az utolsó öt esztendőben Mehalán (átlag 68%), azután Temesgyarmathán, Újbessenyőn, Szakáiházán és Németszentmihályon (átlag 52%), tehát a lakosság nem volt túlságosan megterhelve. Tönkrement (zsellérré, napszámoszá lett) az otolsó tíz esztendőben Kisbecskereken 15, Orczyfalván 5, Gyarmathán 4, Székesuton 1, Varjason 5, Merczyfalván 1, Fönlakon 6, Újbessenyőn 2, Németszentpéteren 8, Németszentmihályon 7, Lieblingen 3 kiscgazda. A többi községben egyetlen egy kiscgazda sem ment tönkre.

Nyomoztam az irányban is, hogy elköltözött munkásaink mennyit takarítottak meg odakünn, véres verejtékük árán. Nem azért, hogy sematizálva a kivándorolt munkaerő értékét, egyenlegkép megállapítsam anyagi veszteségünket vagy nyereségünket. Hisz az elvesztett nemzeti munkaerő értékét nem pótolhatja nekünk semmi a világon és azt pénzzel fölmérni nem lehet.

Nyomozásom felette meg volt nehezítve, mert a központi m. kir. statisztikai hivatal nem teszi közzé az Amerikából

érkező pénzekre vonatkozó statisztikát, a postahivatalok pedig még hivatalos használatra sem közlik az idevágó adatokat. Sikerült azonban mégis eléggé hiteles adatokhoz jutnom, melyekből hozzávetőleg megállapíthatom, hogy az Amerikába kivándorolt temesmegyeiektől az utolsó öt esztendőben mintegy tizenkét millió korona érkezett községekbe, s ugyanily összegre tehető az, a mit a visszavándoroltak magukkal hoztak és a künn maradottak a budapesti, temesvári, aradi, verseczi stb. bankokban és takarékpénztárakban helyeztek el.

Első pillantásra óriási összegnek tűnik fel a 24 millió. De ha azt tekintjük, hogy az mintegy húszezer ember öt esztendei keserves munkájának a gyümölcse, édes-kevésnek fogjuk találni, mert hisz egy-egy emberre átlag 1200 K, vagyis évi 240 K jut; ennyit pedig idehaza kevésbé verejtékes munkával is mindegyik megtakaríthatott volna, kivált, ha – úgy mint Amerikában – kerüli a korcsmát és józan, takarékos életmódot folytat..

Tudomásom szerint egyébként az utolsó öt esztendő alatt legtöbb pénz érkezett a következő

községekbe:	739.577 K.
Szakálházára . . .	72,6051 »
Merczyfálvára	723.597 »
T.-Gyarmathára	423.567 »
Lieblingre . . .	410.755 »
Ujbesenyőre . . .	400.761 »
Orczy fal vára	399.868 »
Székesutra . . .	375.051 »
Németszentmihályra	

Amint láttuk, innen vándoroltak ki a legtöbben is.

A kivándorlás okai.

Valóban, kevés vármegyének van olyan áldott jó földje, mint Temesnek. Bőségesen vannak itt kitűnő szántóföldek, Pompás bort termő szőlőkertek, kövér legelők. Erdei termékei sem utolsók; megterem itt még a rizs is, csak legyen munkás-kéz, amely megmunkálja. És 7196 □-kilométernyi területét aránylag nem sok nép lakja. Népsűrűsége □-kilométerenként 55.3, tehát kisebb, mint a síkföldű alföldi vármegyéké.

Torontál vármegye népsűrűsége péld. 59.4, Hajdú vármegyéé 62.3, Szabolcsé 62.2, Csanádé 82.2, Csongrádé 67.1, Békésé 76.0 stb. A nagy-, közép- és kisbirtokok a lehető legszerencsésebb arányban oszlanak meg. Nagy uradalmak nincsenek a vármegyében, nagybirtok is kevés van, az u. n. holt kéz nem bír túlsókat, s annak jó részét kisebb-nagyobb bérletek útján hasznosítja.

Az u. n. törpegazdaságok, az 5 holdig terjedő birtokok száma kisebb az országos átlagnál; tehát nem túlsokan kénytelenek kis földjük mellett munkába szegődni. A napszámosok száma kisebb, mint a szomszédos vármegyékben; Temesben 4.455, Aradban 5.199, Torontálban 11.028 napszámos volt az 1900. évi népszámlálás szerint.

A keresők és eltartottak közti arány is előnyösebb, mint a szomszédban. 1900-ban volt:

	Kereső	Eltartott lélek
Temesben	180.100	217.910
Torontálban	258.983	331.335
Aradban	141.697	188.143

722.397 hektárnyi földjéből csupán 6% (48.137 hekt.) terméketlen; 58.71% szántóföld (424.072 hekt.), 2.25% kert (16.218 hekt.), 8.39% rét (60.599 hekt.), 0.46% szőlő (3.357 hekt.), 11.73% legelő (84.735 hekt.), 11.51% erdő (83.148 hekt.), 0.29% nádas (2.131 hekt.).

A legszerencsésebb arányban van meg tehát minden. Igazi Kánaán ez az áldott föld és aki itt dolgozni akar, tengeri ut nélkül is megtalálhatja – Amerikát.

Miért vándorol ki innen mégis a népnek oly tekintélyes tömege? Miért mond le a hazáról, miért megy neki az ismeretlen világnak, itt hagyva a szülőföldnek szép határát, szakítva a földdel, amely eltartotta őt is, őseit is?

Kevés talán a terület, mely kenyeret termel, vagy túlsűrű a népesség, mely dolgozni és élni akar? Az előbb közölt hiteles adatok az ellenkezőt mutatják.

Rossz talán e vármegyében a közigazgatás, erőszakosan és durván bánik a néppel, túlterheli őt községi adóval, annyira, hogy ez tarthatatlannak és elviselhetetlennek érzi sorsát idehaza s az ismeretlenek ezer veszélyét azért meri vállalni,

mert rosszabb reá az úgy sem lehet? Ez sem áll, mert hisz látjuk, hogy éppen a legjobban administrait községekből, hol a nép a szó legszorosabb értelmében a legteljesebb autonómiát élvezzi a községi életben, Szakálházáról, Merczzyfalvárói, Orczyfalváról, Újbessenyőről, Temesgyarmatháról, Lieblingről vándorol ki legtömegesebben a nép. Ellenben oly községekből, hol sűrű a panasz a községi jegyző vagy bíró ellen, hol 80-110% a községi pótdadó, egyáltalán nem vagy csak alig volt kivándorlás ez ideig.

Kétségtelen, hogy oly rendkívüli jelenségnél, mint a kivándorlás, a népet körülvevő életföletételek 'mindegyikének szerepe van. E szűkre szabott tanulmány keretében nem terjeszkedhetem ki valamennyire; de azt hiszem megközelítem a valóságot, ha a temes megyei kivándorlást három főokra vezetem vissza.

1. A temes megyei lakosság, mely – mint láttuk – alig másfél század óta itt élő idegen fajnépek keveréke s eddig is folyton költözködött a vármegye és az ország területén belül, még nem forrt össze egészen ezzel a földdel. Hisz még nincsen nemzedékek verejtéke e földön, nem fűzhetik hozzá marasztaló kegyeletes nagy emlékek a lakosságot!

2. A másik ok az, hogy megélhetési viszonyaink az utolsó tíz esztendő alatt nehezebbekké váltak és iparunk nem fejlődött annyira, hogy jelentékenyebb új kereseti források nyílhattak volna meg a nép számára. A gazdasági termékek árai emelkedtek ugyan, a napszámberék nálunk magasabbak, mint bárhol a Maros-Tisza közén, de a kereseti viszonyok javulása nincsen arányban az életigények növekedésével. Ami csak tíz év előtt bőségesen elegendő volt, az mostanában kevés a megélhetéshez. A ki nem elégített igények elégtelenséget és vágyakat keltenek.

3. A legfőbb oka azonban a kivándorlásnak a legendás pénzvágy. Ez ösztökéli a legtöbb kivándorlót, hogy fölkeresse Amerikát és megpróbálja ott a szerencséjét. Amikor a paraszt hallja, hogy Amerikában a napszámberék öt dollárt kereshet naponként és látja, hogy a kivándorlóktól mint özönlik haza a pénz, elfogja őt – még ha meg is van elégedve sorsával – a pénzszerzés vágya és a kivándorlásra csábító ügynöknek hamar nyert ügye van, ha hozzá fordul.

Az első ok tekintetében utalok arra, hogy a kivándorlás a fehértemplomi és kubini járásokban a legkisebb, mert e két járást az egykori házközösségek lekötő hatása nyomán állandóbb nép lakja, mint a többi.

A másik ok, azt hiszem, nem szorul bizonyításra.

A főok tekintetében elegendő arra utalnom, hogy mikor Amerikában beállott a gazdasági válság és megszűnt a bő pénzszerzés lehetősége, nyomban megcsappant a kivándorlás; most pedig, hogy híre jár az amerikai válság megszűnésének, újra a régi erővel indult meg.

Természetesen vannak ezeken kívül a kivándorlásnak helyi okai is, amelyek községről községre különböznek egymástól.

Így például a hatvanas és nyolcvanas években létesített, kincstári telepítvények lakóinak szűkmarkúan mérték ki a földeket; egy-egy olyan telepből most már nem élhet meg az elszaporodott család. Szakálháza népessége rohamosan megnövekedett; 1880-ban még 3.030 és 1900-ban már 4.134 lakóval bírt; a község határában lévő kincstári földeket mégis idegeneknek adták bérbe. Mehala község lakóinak száma ugyanezen idő alatt 4.121-ről 6.188-ra emelkedett; innen különben csak a selejtesebb elem vándorol ki, mert a jóra valóbb munkások állandó, jövedelmező foglalkozást találnak Temesvár gyáraiban és ipari műhelyeiben. Szegényebb lakossággal bíró községekből azért vándorolnak ki, mert a mezőgazdasági gépek alkalmazása mindjobban kiszorítja a kézi munkaerőt. A volt határőrvidékről a birtokviszonyok és a telekkönyvi állapotok rendezetlensége miatt vándorolnak ki. Másutt a viczinális vasúti hálózat kiépülése folytán a fuvaros-osztály veszítette el a kenyerét, stb.

Javaslatok.

Minthogy feladatom csupán az, hogy a temesmegyei kivándorlásról nyújtsak tájékozást, javaslataim is szűkebb körre szorítkoznak és kizárólag ennek a területnek politikai, gazdasági és socialis szerkezetével számolnak.

Erős meggyőződéseim szerint hazafias kötelessége vármegyénkben minden arra hivatott tényezőnek: vármegyei, községi és állami tisztviselőnek, lelkésznek és tanítónak, szí-

vébe vérsni a népnek, hogy a haza szent, melyet az ősföld alkot, ahol születtünk, ahol élünk, ahová emlékeink kötnek, melyért szívünk dobog; lelkébe kell plántálni a népnek a hazai föld szeretetét, az ahhoz való rendületlen ragaszkodást. Át kell vinni a köztudatba, hogy a magyar haza édes anya földje minden gyermekének, nem mostohája senkinek, aki fiának vallja magát, s hogy nincs, nem lehet igaza annak a sociologusnak, aki azt hirdeti, hogy a kivándorlás a munka emancipációja a röghöz kötöttség állapotából, s hogy annak a hazafisághoz semmi köze, mert szerinte a hazáért lehet kívánni a polgárok önfeláldozását, de nem követelhetjük polgáriasaink életét.

A nép bajaival, gondjaival folyton törődünk, foglalkozunk, a segítség módjait megteremtünk kell. Csakis így tudjuk őket megnyugtatni s a szeretet és megelégedés kapcsaival szorosabbra fűzni a magyar államhoz.

Lehetővé kell tennünk mindenekelőtt, hogy az, aki dolgozni akar, ne csupán tavasztól ősziig, szántástól behordásig dolgozhasson, s 6.-8 hónap keresményéből legyen kénytelen megélni 12 hónapon át. Állandó foglalkozáshoz kell juttatnunk az év tekintélyes részében tétlenségre ítélt nagy nemzeti munkakerőt a mezőgazdasági gyáripár és a háziipár megteremtésével, fejlesztésével. A mezőgazdasági gyáripár megteremtése érdekében széleskörű actio volna indítandó. A háziipár fejlesztése nem kerülne valami rengeteg áldozatokba vagy fáradtságba. Hisz ha a háziipári termelés régi alapjait újból visszaállítjuk, máris sokat lendítettünk. Lippán alig egynegyed századdal ezelőtt virágzó agyagipár volt; ma hire-hamva sincs, a nép pedig kereset híján kivándorol onnan. Bukoveczen a nép még csak két évtizeddel ezelőtt nagyban készítette a sétatálczákat és még a külföldön is házalt velük; ma alig foglalkozik ott e jövedelmező mesterséggel néhány ember. A zsebelyi varottas még csak egy évtizeddel ezelőtt ép oly híres volt, mint a kalotaszegi; néhány év óta erről sem hallani már. Pedig hogy sikerrel lehetne a varottas készítésére más román községekben is tanítani a népet, mutatja a nagytopoloveczi példa, hol a községi jegyző felesége meglepő eredményeket mutatott fel e téren. A vingai híres bolgár szőnyegkészítés is hanyatlott a kivándorlási mozgalmak óta.

Jellemző és érdekes tünet, hogy az amerikai kivándorlás épen azokból a községekből a legnagyobb, melyek Temesvár és Arad, e két népes, nagy város közvetlen szomszédságában fekszenek, holott oly közelfekvő a gondolat, hogy e községek lakói kerti gazdálkodás mellett igen nagy jövedelemre tehetnének szert, mert elláthatnák Temesvár és Arad egész köz-élelmezését, Szakálháza, Kisbecskerek, Szentandrás, Mehala, Szabadfalu, Temes-Gyarmatha, Temessag, Németszentmihály és Ujbessenyő szinte a kerti gazdálkodásra vannak rendeltetve,, mely – mint a bolgár kertészekről látjuk – igen jövedelmező. De a sváb lakosságú Lovrin torontálmegyei község is tanulságos példát nyújt e tekintetben, mert hisz ismeretes dolog, hogy ott a lakosság holdanként száz koronáért bérelt uradalmi földeken minő jövedelmező kerti gazdálkodást folytat.

Kívánatosnak tartom a tervbe vett ezer munkásháznak mielőbbi felépítését. A tulajdon édes hajlék marasztalóbb lesz a földhöz ragadt szegény munkásnépre, mint bármily ékes szónoklat.

Ott, ahol a lakosság elszaporodása folytán vagy más okok miatt a földéhség indokolt, földhöz kell juttatni a népet községi és kincstári birtokok feldarabolásával. Különösen szükséges ez egyes sváb községeknél, mert ezekben – különösen Merczyfalván, Orczyfalván – nemcsak kivándorlás szülőoka lesz az elegendő tápláló föld hiánya, de a svábok ismeretes egygyermek rendszere folytán, a népszaporodás évtizedek óta stagnál.

Végül szükségesnek tartom, hogy vármegyénkben a köz-igazgatás és társadalom tényezőiből kivándorlási bizottság alakíttassék olyan tagokkal, akik a nép bajairól és kívánságairól saját tapasztalat alapján számolhatnának be. E bizottság feladata lenne helyi vonatkozásaiban foglalkozni a kivándorlás kérdésével, tehát leszállva az egyes községekig, fűrkészni a kivándorlás okait és behatóan tanulmányozni annak visszahatását; továbbá ott, ahol lehetséges, megszüntetni a kivándorlásra közvetlen okot szolgáltató bajokat s keresni a kapcsolatot Amerikába kivándorolt véreinkkel.